

Jaktálás

Soha nem leszek már ép. Sok minden lehetek. Bűntelen, tiszta, sőt szent. Ez a lehetőség minden sorsban benne van. De ép már soha. Nem most, évekkel ezelőtt néztem így először magamra, és arra gondoltam, hogy öngyilkos leszek, hiszen így nincs értelme. ‚Minek?‘

De nem lettem az. Nem attól féltem, hogy a halálom következtében ne nevelődnének föl a gyeremekeim, de úgy döntöttem, hogy nem adom tovább a tragédiát. Múljon el, szakadjon meg bennem a fekete fonál.

Író vagyok, hírlapíró és költő. Mindez azért fontos csupán, mert ebből következik, hogy egész életemet a művelődésben, különböző szerkesztőségekben töltöttem. Nem voltam atomtudós, kém, repülőgéptervező, rakétatechnikus. Mégcsak egy körlet titkainak tudója, sorkatona se. Ennek ellenére egy fegyveres testület, a soha el nem bocsátott légió állandó testközelségében, ellenőrzése alatt múlt az életem.

Első verseim 1966-ban jelentek meg az újvidéki Új Szimposionban, itthon pedig a Tiszatájban és a Békés megyei Népújságban. Akkoriban Andrassy Lajos a Tiszatáj főszerkesztője. (Több, mint tíz éven át.) Lajos volt az apja is, de egy s-i-vel.

A fordulat éve után András Lajos lett a szegedi postaigazgatóság személyzetise, apám pedig postamester volt Kiskunmajsán, s – korábban – a polgári demokraták egyik helyi vezetője. Emiatt került 'B' listára, s járt ki hozzá Szegedről András Lajos és Zsákai szaktárs. Koszos körmű kezével András rakta a szájába a tökmagot, köpködté a héjat a padlóra és elmondta, hogy a kommunisták nem tudják megbocsátani apám kirándulását a polgári demokráciába. Vagy belép az MDP-be vagy kirúgják az állásából. Aztán jött valami segítség, nem rúgták ki, csak áthelyezték. 1949-ben gyertyaszentelő Boldogasszony harminc fokos hidegében költözött a család Nagybaracskára.

Apám mindig arra vágyott, hogy Kiskunmajsán, a szülőfalujában éljen, de ez soha többet nem sikerült neki. Megátkozta idősb Andrásit. Ez fogott-e vagy egy másik, nem tudom, de tény, hogy rákban pusztult el, korán és csúnyán. (Rengeteg embert tönkretett a szegedi postaigazgatóság környékén. Ötvenhatban bujkált, mert megüzenték neki, hogy meztelenül ketrecbe csukják és úgy fogják le-föl húzgálni Szegedében.)

Engem a fia fedezett föl. Beküldtem a verseim a Tiszatájhoz és András Lajos beült a kiadóállalat autójába, eljött hozzánk Mezőkovácsházára, „szemügyre venni a tehetséges gimnazistát”. Apám töltögette neki a fröccsöt, ő ivott, szidta Ladányi Mihályt, a saját verseiből idézett és biztatott a tanulásra.

Szegeden azzal kérkedett ebben az időben – a hatvanas évek közepén! – az irodalmi lap főszerkesztője, hogy biztosító tiszt volt Rajk László kivégzésén. Tudtuk, hogy ávós. Van ennek nyoma a Fazakas István-féle irodalmi lexikonban is. Ott azt olvashatjuk, hogy András Lajos két évig rendőrként szolgált. De nyilván rossz adatot írt be az egykori főszerkesztő a kérdőívre, s nem ellenőrizte senki. Egy másik adat is rossz az András címszóban. Azt állítja a lexikon, hogy 1966-ban szerzett a költő magyar szakos diplomát a

JATE-n. Klasszikus hazugság. Annyi igaz ebből, hogy a főszerkesztő valóban beiratkozott a szegedi bölcsészkarra, de már a legelső vizsgán kibukott. (Régi magyar irodalomtörténetből, Kovács Sándor Ivánnál. Aki a Tiszatájnál beosztottja volt a kollokvensnek.)

Meglátogatta egyszer Andrásy Katinka a Tiszatáj szerkesztőségét és megkérdezte a főszerkesztőt: „Maga melyik ágból való?” Andrásy Lajos nem értette a kérdést, egyébként is csak azt válaszolhatta volna grófi névrokonának, hogy önhatalmúlag írja a nevét két s-y-nal. A kivégzést biztosító verselő ávós széplélek, aki a néphatalom költőjeként arisztokratizálja a nevét. Verses könyveit a kulturált Illés Endre jelentette meg.

Csabára is többször fölutaztam abban az időben. Dobtáras munkásörök álltak a megyei napilap portáján. Hónom alatt a verseimmel köztük kellett áthaladnom. Előnyös megvilágítású szerkesztőségi szobájában, nagy íróasztal mögött, kéziratok fölé hajolva ült a kulturális rovat vezetője, Sass Ervin. A redakció! És eszembe jutott a Nagyváradi Napló, ahogy Ady könyököl a kéziratok közt a nyomdászágú teremben.

Meg akartam beszélni valamit? „Eszdtetikai tanácsért” mentem? Valami oka volt, hogy másfél órát vonatoztam oda és ugyanannyit vissza. Csak az elvágódás? Már Békéscsabára is? („Belehalok, ha mondják, / hogy én itt szálltam útra,, – Ady: El a faluból.) A rovatvezető elvette a kéziratot és egy perc múlva én újra a munkásörök között lépkedtem, de már kifelé. Jelenlétük természetes volt, vagyis nem kellett tőlük félni. Nehéz volt viszont leküzdenem az erről beszélő szavaktól való félelmem. (Mesélni valami szépet... „M. Tamás [lymphoid leukémia] halála előtti órákban felhúzta két térdét, átfogta karjaival, és fejét előrehajtva himbálta magát. Az ügyeletes orvos, aki látta, pár hónap múlva K. István tizennégy éves lymphoid leukémiás fiúnál terminális fázisban ugyanezt a mozdulatot figyelte meg. Megkérdezte tőle: »Mit

csinálsz?» István válasza: »Tamásra gondolok.« ... a nagyobbak... felismerve a helyzetet, olyan azonosításba menekülnek, ami már csak *önmaguknak* szól. [Ahogy István utánozta Tamás mozdulatait. Ami különben a »jaktálásra«, a regresszív magányosság önelringató mozdulataira emlékeztetett.]” Polcz Alaine: A halál iskolája)

Sok időnek kellett elmúlnia, mire megtudtam, hogy Sass Ervin több kötetes helyi költő ugyancsak ávós volt. Azonkívül, hogy rosszak a versei, semmi rosszat nem mondhatok róla. Gimnazista gyerek voltam a megyében, ő pedig, nem túl lelkesen ugyan, de közölte a verseim, cikkeim.

Kevés találkozásunk mindegyikében volt valami borzalmasan hatásági. A redakció! És jövök-megyek a dobtárak között, a lépcsőház műmárvány csillogása, Lenin. Majdnem mindnyájan rímbe szedtük a nevét. Öt-hat éve, hogy véget értek a kivégzések. A megyében is. Amikről akkor én nem tudok, állok az íróasztal előtt és előveszem a verseket. Hátranézve tudom: a halál levegőjén erősödött a tüdőm.

És hosszabb ávósszünet következik az életemben. 1978-ban kerültem a Magyar Hírlaphoz. A főszerkesztő Darvasi István ávós ezredes. A helyettese Varga József ávós alvezredes. Zöld ávós, vagyis határvadász. Hozzá tartoztak a személyi ügyek, engem is ő vett föl a kulturális rovathoz. ‚Beszélgetést folytattunk’, melynek befejeztével így szólt: „És a kormányt nem bíráljuk. A kormány a KB.” Bólintottam, a magázódásról ekkor tegezőre váltott: „Hát akkor szervusz. Jó munkát!”

Ízléstelen, hogy nem azonnal kerestem az igazságot. Az elfelejtett abszolút mérték szerint erre akkor sincs mentség, ha volna. És ha már később, akkor magamon kell kezdenem. (Talán magamon fogom majd befejezni is. Ezt még nem tudom, ez még csak a felszín; s máris mennyire lent vagyok.)

Nem tudom, hogy ávósaim – Andrásy Lajos, Sass Ervin, Darvasi István, Varga József – kezéhez tapad-e vér? Lehet, hogy nem. Valószínű, hogy nem is tudom meg soha. A lényeg, hogy abban az időben – még akár két évvel ezelőtt is! – potenciális gyilkosoknak adom a kézirateim, velük beszélem meg, hogy a fiatal költő első könyvéről miért épp az a kritika jelent meg a kulturális oldal bal alsó sarkában 1980. március 7-én. És ez nem okozott problémát. Velük vagyok egy MSZMP-alapszervezetben. Ők támadnak meg, soha nem végzetesen. És ők védenek meg is, igaz, többnyire méltatlan módon: „Nincs még elég rutinja Zelei elvtársnak, csak azért adhatott hangot ilyen helytelen nézeteknek, minden kritika nélkül.” A telefonáló megnyugszik, az ügy el van kenve. Ami nemcsak az én kimentésem. Hiszen ‚az impresszumból’ is átengedte valaki ‚a helytelen nézetet’.

Vagy így: „Igen?! Borzalmasan le fogom baszni a Zeleit! Ilyen többet nem fordul elő!” És nekem már csak annyit mond, hogy a szovjet nagykövetségről telefonáltak a Tájékoztatóba. Máskor legyek óvatosabb a kárpátaljai magyarokkal.

Senki nem kényszerített rá 1980. szeptemberében, hogy belépjek a pártba. Piroskönyvem sorszáma: 1207770. Egyik ajánlómnak közvetlen főnökömet, a kulturális rovat vezetőjét kértem föl. Ő – saját elbeszélése szerint – pufajkás volt az ötvenhatos forradalom után: „Ez volt akkor a helyes döntés.” És már október 23-án is tudta, hol a helye. (Ez a mondat 1980-ban nem azt jelentette, amit 1990-ben.) Volt rovatvezetőm eredeti foglalkozása pedagógus. Egykori tanítványa mesélte, hogy az ötvenhatos események idején a tanár úr buzdítására elmondott egy lelkesítő verset. Ötvenhét elején a tanár úr, már pufajkában, elment érte, izgatás miatt. (Nem találta otthon. Így később a tanítvány munkásörnek állhatott.)

Könnyen lehet, hogy ma sincs lakásunk, ha nincs ez a rovatvezetőm. Ő telefonált nyolcvanban nyár elején, menjek

be gyorsan a kiadóba, mert még egy félóraig feliratkozhatok lakásépítésre, vállalati hitellel. Most is itt lakunk.

Egyszer interjúban akartam bemutatni a Szent István Társulat könyvkiadói tevékenységét. Az Állami Egyházügyi Hivatal jóváhagyása – ‚egyeztetés!’ – nélkül abban az időben semmi ilyesmire nem volt lehetőség. És ott indokot kértek, politikait. A rovatvezetőm találta ki, amivel át lehetett verni Grnák elvtársat, az Egyházügyi nagyhangon és keményen alkudó illetékesét úgy, hogy ne is legyen átverve: „Indokoljunk azzal, hogy Lengyelországban nagyon rossz az állam és az egyház viszonya. A mi hazánk viszont olyan szocialista ország, ahol ez a viszony rendezett. És a kormánylapnak erről hírt kell adnia, hogy a Szent István Társulat könyveivel is az MSZMP politikáját reklámozza.” Grnák elvtárs nézett, hallottam ahogy kattognak a fejében a váltók, és bólintott. Aztán megjelent az interjú a Szent István Társulat igazgatójával négy flekkben, két hasábban: Egy kényelmes munkanap teljesítménye. Ezzel szemben én háromszor voltam emiatt az Egyházügyi Hivatalban és háromszor a Szent István Társulatnál. Egy hét. És még így is sikerélmény. „Megkormoltuk!”

Élhattünk akárhogy, élhattünk jól is – mindig ‚ahhoz képest’ éltünk. Minden pohár víz’ alján láthatatlanul ott volt az iszap. És egy napon a pohárban váratlanul zavaros lesz a víz, fehéren villannak meg benne a pondrók. A ‚keretek’ ellenében váratlanul láthatókká lesznek az élet méretei. Borzalmas pillanat: nem vagyok senki. Ami eddig történt, semmit se számít, ha mégis, kizárólag ellenem. És látom, amint a tenyeremen higannyá változik az életem. „Ennyi volt, elég..”

És nem történik meg. Úgyis mondhatnám: túléltem magamat. Egészen különös értelmezési helyzet. (Adott valamit a lét.)

A benszülött

Jézusszive kép lóg a falon a mezőkovácsházi gyerekszobámban. Csúcsára állított négyzet a keret, egy szőzi gyerekfej, az ég felé emelt kézben nagyteljesítményű Bunsen-égő. Jézuska, aki rám vigyáz.

1956. október 20-án költöztünk oda Szegedről, teherautóval.

Hosszú, meleg ősz, állok a kapuban, alighanem már iskola utáni koradélután, nézem a falut, ahol lakunk. Megáll egy nálam nagyobb fiú:

- Itt laksz?
- Itt.
- Akkor te vagy az, akik Szegedéből költöztek ide.
- Igen.
- Né, mi van a kaputokon!
- Mi?
- Pina!

Nézem a pinát, tetszik. Az iskolában ezzel van telerajzolva a 'véce', kerítésekén, házfalakon is sok van. Másnap a

házi feladat végére be is rajzolok egy sor pinát a füzetembe, hogy szép legyen.

– Tanítónéni! Tanítónéni! Az új kisfiú pinákat rajzolt a füzetébe! – ez Ibi, a leckenéző volt az oszlopban. Volt fűlnéző, körömnéző, nyaknéző is.

Egy K. Éva nevű lány jött oda: „Eljössz hozzánk délután játszani?” Más nem törődött velem, a hazugláda pár perccel korábban kezdte mondani, hogy mi történik Budapesten. Nagy volt az idegesség, a tanácsháza körül össze is gyűltek az emberek.

– Képzeld, édesanyám, a sarkon Lenin ellen tüntetnek!
– ez a testvérem.

– Ki az a Lenin? – ez meg én vagyok. Arcról-és névről még csak Sztálint ismertem.

A pártházból, tanácsházáról kidobálják Rákosi portréit. „Pörzsölünk!” A lángok közt pödörödnék a frissiben leszaggatott Sztálin-képek is. Aztán a könyvek, táblájukon a Vezér profilja. Végül bármi, a felkiáltással: „Rákosi alatt csinálták ezt is!” Írógép, fényképezőgép, telefon, készpénz Kossuth, Petőfi, Dózsa, Rákóczi arcával.

„Jönnek az oroszok!” Vadászpuskás, fényescsizmás ember a hírhozó. A tömeg: „Nem szabad őket beengedni!”

Félóra múlva a játszótér körül állnak a tankok. A sor eleje már rég túljár a falun, lánctalpai Budapestnek. A vége még bent Romániában. Lehet, hogy átrohantak 'fölröttünk' pár óra alatt, mégis úgy emlékszem, mintha napokig tartott volna a csörömpölés. Mint a folyó: megérkezett a tanksereg, elment és jelen volt.

A hátunkon iskolatáska, körülálljuk őket, mutogatnak, jelvényeket adnak. A fősők: „Szpasziba!” Bemennek bárhová, ha az ajtóban véletlenül éppen áll valaki, félretolják. Épp csak annyira törődnek velünk, amennyire az áthaladásuk érdekében kell.

Annyit tudok róluk, hogy ők szabadítottak fel bennünket, és látom, hogy mindenki fél tőlük. A felszabadulás napja azonban nagy ünnep. Sötétkék rövidnadrágban, szélpirosította combokkal. Mint amikor kórházba, temetésre visznek. Az iskolaudvari ünnepségen egy-két gyerek el is ájul. „Ez mindig így van.”

Másfél év múlva esett le a repülő.

A Bunsen-égő alatt állt egy asztal, annál írtuk a testvéremmel a leckét. Mellette, a spalettás ablak alatt egy dívány. Írhatnám, hogy rökamié. Sőt: rekamié. Mindkettő kárpitozott fekvőbútor. De ez dívány. Nem a francia, hanem a török szó.

Lecke vagy vacsora után, ha a szüleinknek vissza kellett menniük a postára dolgozni, mert a főpénztár 'nem egyezett', azon birkóztunk. Egy este mintha Hofherr (körmös) traktor száguldott volna keresztül a padláson, aztán egy hatalmas robbanás és csend. Másnap tudtuk meg, „mi volt az?!”. Kigyulladt egy szovjet vadászgép és az azóta Mezőkovácsházához csatolt aprófalú, Reformátuskovácsháza („Ref”) határában lezuhant.

„A pilóta azért halt hősi halált, hogy ne a házakra essen a gép. Elvezette a falunk fölül.” Állunk kívül a szovjet katonák kordonján, nézzük a katonai helikoptert, ami valami rangos tisztet hozott és néznénk a lezuhant repülőt, de nem látjuk. Csak egy zsákot, egy katona teszi a helikopterbe. „Abban van a pilóta.” Áll ott egy másik katona is, a vállán ejtőernyő. „Az a rádiós. Kiugrott Bodzáson.” Csak jó pár nap múlva mehettünk a robbanás helyére. Már betemették, de apróbb alkatrészeket találtunk.

Mielőtt hozzáfogtam ehhez az íráshoz, ellenőrizni akartam az emlékeimet és levelet írtam Mezőkovácsházára, Balogh György helytörténésznek. Helyettem a válasza: „Sajnálattal közlöm, hogy a Mezőkovácsházán lezuhant szovjet vadászgéppel kapcsolatos kérdéseire nem tudok válaszolni. Az Ön értesülései a tényeknek megfelelnek, de a gép lezuhanásának körülményeivel Mezőkovácsházán semmilyen hi-

vatalos szerv nem foglalkozott. Hiteles személyek visszaemlékezése szerint 1958. tavaszán, valószínűleg április hónapban történt a szerencsétlenség. A gép rádiósa Medgyesbodzás térségében ejtőernyővel kiugrott, s így ő állítólag lábtöréssel és egyéb zúzódásokkal, de életben maradt. A gép a volt Reformátuskovácsháza szélén a Száraz-ér partjára zuhant, tehát nem lakott területre. A visszaemlékezők szerint este 9–11 óra között. A lezuhant gép felrobbant. A lezuhánást követően az akkor már meglévő munkásőrség és a rendőrség lezárta a területet s senkit nem engedtek a közelbe. Ezt követően két-három órán belül gépkocsival megérkezett egy orosz szakasz, vagy 25–30 katona, tisztek vezetésével, s ők leváltották a munkásőröket és rendőröket, s másnap reggel ők szedték össze a szétrobbant gép roncsait. A munkásőröknek és rendőröknek tovább csak olyan feladat jutott, hogy az orosz katonákat el kellett szállásolni. Ez meg is történt az akkori pártbizottság (ma zeneiskola) nagytermében, melyet emeletes vaságyakkal rendeztek be részükre. Ezek a katonák a tisztjeikkel együtt mintegy 4–5 napig voltak itt. A gép lezuhánásával kapcsolatos vizsgálatot teljesen a szovjet katonai szervek végezték – abba a helyi hatóságokat nem vonták be, a vizsgálat eredményéről őket nem tájékoztatták. Mindezeket állították az akkori járási és helyi rendőrkapitány, a munkásőrség parancsnokhelyettese és az MSZMP volt járási titkára. Arra vonatkozóan, hogy a kivizsgálást végző szakasz és parancsnokaik honnan jöttek, szintén nem tudtak válaszolni.”

„Muszkák!” „Kik azok?” „Hát ők.” Játszótársam (dorkó, klottgatya), a túloldalra mutat. Szovjet tisztek osztaga fordul ki Föföldiek bögrecsárdájából, demizson v ruké.

A muszka kiskunmajsai szó az életemben. Ott volt mindig a nagymamánál a nyaralás. És a temetőben, pár száz méterre a szovjet laktanyától, a békebeli háborúban elesett rokon keresztje: „Itt nyugszik Rádóczi Károly, meghalt az orosz elleni küzdelemben.,,

Ha apám testvéreinek, apjának a sírját megkapáltuk, neki is mindig jutott virág: „Viszünk Károly bátyádnak is.”

Odaépítették a szovjet tisztí családok kétemeletes blokkházát a nepomuki szent János szobor helyére, a templom mellé, a falu közepére. Kiskunmajsai citadella. Orosz szó a piacon, a boltokban, az ivókban, orosz járókelők az utcán. Nagydarab asszonyok ülnék bekerítve a napon, a toronyban a tűzör legények, aratási idő, dél, talán épp most harangoztak. Az asszonyok bő ruhájuk elejével legyeznek magukat, körülöttük gyerekek rajcsúroznak, fejükön kerek, fehér sapka, keskeny peremmel. Messziről a parafasisakra emlékeztet. Majdnem olyan, mint ami a sivatagban vérző katolikus vitéz fejről esett le a könyvben, amit Gerarda nővértől kaptam. Egy nyaralás titkában ő készít fel az elsőáldozásra: „Mi végeztünk a világon?”

A vitéznek nincs már sok hátra. Türelmesen áll fölötte egy sakál, várakozik az utolsó lélegzetre, amivel a haldokló a képaláírás szerint ezt mondja: „Míg a lélek harcol, addig mindig él.”

Járkálók a kerítés mellett, nézem a fehér sapkás gyerekeket. Ők a pionyírok! Az ezred fiai! Timur... Itt a harangszóban is hős mindegyik. „Vörös zászló leng, lengeti a szél. / A csaták bíbor hajnalán; / Ment a hős brigádok élén / Sok amúri partizán.” (A daloskönyvet összeállította: Vig Rudolf, Benedek Árpád és F. Nagy László. Később F. nélkül, Nagy László.) Búzát, lisztet hoztak a háborúban kiszervedett hazánknak. Szenet adtak és vasat, hogy föléledjünk. A gyerekeknek csokit, a lányoknak virágot. „Lenin! A hő-ő-ős, ki csak né-é-pé-nek élt.” Mindent nekik köszönhetünk. És ők csak úgy, itt ugrándoznak a kiskunmajsai porban, érintésnyi a közelség, csak ott a vaskerítés. Viszont a kapu, a blokkház oldalánál nyitva. Bemegyek! Az asszonyok rögtön abba-hagyják a legyezkedést, föllendülnek a földre dőlő betonoszlopokról – vagy tizenöten, mintegy ezerkétszáz kilójukkal rohannak rám, s kihajtanak a nyitott kapun.

Mindenen rajta volt a hitelesítés. Ha ezt én akkor így, tény- és tárgyszerűen nem is tudtam, csak éreztem. Ahogy azt is, hogy valami mégsincs rendben. „Nem hihettem nekik, de az se ment, hogy nem hiszek nekik.”*

Akkor mégis inkább hinni, szebb az élet. És mi az, hogy „inkább” hinni? Alatta mi van? Tűzhányó? Pöcegödör? A kettősük?

Egy-egy pincében hatalmas ivászatok. És amikor be-rúgtak, a szovjet tisztok arról beszélnek, hogy ahol orosz katonára vére folyt, az orosz föld. Barátság-ondóvezeték: ma is tudják, ki az, aki háborús nemi erőszakból jött a világra. „Hadfil!” És a történetek a rablásokról, a gyilkosságokról.

Az amerikai katonának volt órája, tényleg volt csokoládéja, konzerve meg kenyere. És ezekért cserébe, amikor megérkezett Olaszországba, a római katolikus lányok öt perc alatt leszopták. Neki ott nem kellett erőszakoskodni.

Máshol vagyok. Viharsarok, Mezőkovácsháza. Nagy, földszűrű éjszakák, a sötétségbe az ekevasat bele lehet állítani. Ha valaki a gyerekszoba ablaka előtt elmegy, hosszú percek múlva is hallatszanak a lépései.

Szemben a járési rendőrkapitányság, tetején világító vörös csillag. Hogy működhetett a bekapcsolása? Felelőse volt? Kis zárt szekrényben a kapcsoló? A kapitánynál a kulcs? A fogda kulcsai mellett egy másik szögön a csillag kulcsa? „Mióta ember néz az égre...” Vagy semmi kulcsolás, a falon, a többi kapcsoló mellett egy másik, közönséges kapcsoló és az vezérelte a csillagot?

Ezt látom minden este. A kapu fölött egy villanykörte, alatta Virágh elvtárs őrségben.

Budapest

Zélei Miklós

* R. D. Laing: Bölcsék, balgák, bolondok. (Európa, 1990.)